

XIToyNING ZAMONAVIY GEOSIYOSAT MAKTABI VA UNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Abdullayeva Ozoda Farmon qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi

yetakchi mutaxassisi

Ozodaabdullayeva20@gmail.com

+998912444615

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13285186>

Annotatsiya. Ushbu maqola Xitoyning zamonaviy geosiyosat maktabini ko'rib chiqadi, uning asosiy tamoyillari va asosiy ta'sir yo'nalishlariga e'tibor qaratadi. Tahlil Xitoyning qadimiy falsafalar va zamonaviy davlatchilik aralashmasi bilan ajralib turadigan global kuch dinamikasiga strategik yondashuvini o'rganadi. Ushbu maktabning markazida "Bir makon, Bir yo'l" tashabbusi (BRI), Janubiy Xitoy dengizidagi dengiz strategiyasi va Xitoyning Shanxay hamkorlik tashkiloti (SHHT) va BRICS kabi ko'p tomonlama tashkilotlardagi roli kabi asosiy yo'nalishlar mavjud. Bundan tashqari, maqolada Xitoyning iqtisodiy diplomatiya, yumshoq kuchni kengaytirish va texnologik innovatsiyalarga global mavqeyini oshirish vositasi sifatida urg'u berilgan. Tadqiqot Xitoyning zamonaviy geosiyosiy strategiyasi uning jahon sahnasidagi o'zaro ta'sirini qanday shakllantirishi va kelajakdagi global yetakchilik haqidagi qarashlarini har tomonlama tushunishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Xitoyning zamonaviy geosiyosati, BRIKS, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti, rivojlanayotgan davlat, yuksalayotgan kuch, global kuch, super kuch.

Abstract. This article examines the modern geopolitical school of China, focusing on its foundational principles and main areas of influence. The analysis delves into China's strategic approach to global power dynamics, which is characterized by a blend of ancient philosophies and contemporary statecraft. Central to this school are key areas such as the Belt and Road Initiative (BRI), maritime strategy in the South China Sea, and China's role in multilateral organizations like the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and BRICS. Additionally, the article explores China's emphasis on economic diplomacy, soft power expansion, and technological innovation as tools to enhance its global standing. The study aims to provide a comprehensive understanding of how China's modern geopolitical strategy shapes its interactions on the world stage and its vision for future global leadership.

Key words: China's modern geopolitics, BRICS, Shanghai Cooperation Organization, developing country, rising power, global power, super-power.

Hozirgi global geosiyosiy vaziyat jahon siyosatida "Xitoy" omilining sezilarli darajada ortib borishi bilan ajralib turadi, u hozirgi vaqtda quyidagi xususiyatlarga ega:

- XXI asrda SHHT, BRIKS (Braziliya, Rossiya, Hindiston, XRR, JAR), G-20 talik guruhi kabi tashkilotlarning paydo bo'lishi bilan yaqqol namoyon bo'lgan xalqaro tuzilmadagi o'zgarishlarning yuqori dinamikasi bo'lib, bunda Xitoy ushbu tizimni tuzuvchi davlat sifatida namoyon bo'ldi va unda yetakchi o'rinni egalladi;
- Jahon iqtisodiyoti va jahon moliyasidagi beqarorlik sharoitida, Xitoy o'zining yillik barqaror o'sish bilan mavqeyi nafaqat yanada oshmoqda, balki dominantga aylanib bormoqda va agar bunga Xitoyning XVF (Xalqaro valyuta fondi) dagi ulushining oshishini qo'shsak, Xitoy,

umuman olganda yagona benefitsiar¹ davlat bo'lib chiqadi;

- Yaqin Sharqda (Suriya, Eron, Isroil-Falastin) va hozirda Janubiy Xitoyda (XXR - Filippin, Vetnam) va Sharqiy Xitoy dengizlarida (XXR - Yaponiya) mintaqaviy mojarolarning yakuniy xavfi va bu esa birinchi marta, Xitoyni zaif holatga solib qo'ydi.
- Keyingi o'n yillikdagi jahon siyosatining asosiy mazmuni Xitoy va Amerika o'rtasidagi global geosiyosiy qarama-qarshiligi bo'lib qoldi. Bunday sharoitda Xitoyning roli (mojaro ishtirokchisi yoki tartibga soluvchisi sifatida) va uning dunyo ishlarida "qattiq" kuchini loyihalash qobiliyati ortib bormoqda.

Xitoyning zamonaviy geosiyosat maktabining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan olimlardan Ye Szichen, Chjan Shipin, Shen Veyle, Li Ixu, Sun Syandun, U Syaodi, Chjan Venmu va boshqa ko'plab olimlarning fundamental tadqiqotlarini kiritishimiz mumkin. Shuningdek, zamonaviy siyosat faylasufi Chjao Tinyanning tadqiqotlari — "Tyansya tizimi", "Yomon dunyo" va "Dunyoga qarashli bo'lmagan dunyo"², Xon Bing va Yan Syuetunning - Xitoyning milliy manfaatlariga bag'ishlangan ikkita monografiya, Yan Syuetunning "Xalqaro munosabatlar tahlili" va Yang Yuan, Chjan Shipinning "Xitoyning dengiz kuchi", Ye Szichenning "Xitoy geosiyosati va diplomatiyasi" va boshqalar shular jumlasidandir³. Ye Szichenning 2003-yildagi "Xitoyning Buyuk strategiyasi" 2011-yilda ingliz tiliga tarjima qilingan Xitoyning yagona strategiyasi haqidagi asar edi⁴.

Geopolitikaga oid ilk nashrlardan xitoylik olimlar G'arb va Xitoy geosiyosatining nazariyasi va amaliyotidagi sezilarli farqlarga e'tibor qaratgan. Ular Xitoyning geosiyosiy nazariyalari faqat milliy ildizlarga asoslanganligini va o'zlarining geosiyosiy nazariyalari G'arb geosiyosiy nazariyalarining davomi yoki rivojlanishi emasligini ta'kidlaydilar. Xitoy amaliy geopolitikasi, ularning fikricha, har doim tinch tabiatga ega bo'lib, boshqa odamlarning yashash joylarini egallashni maqsad qilmagan. Xitoy imperatorlarining qo'shinlari hech qachon ular uchun an'anaviy bo'lgan siyosiy hukmronligining ko'rsatilgan mintaqasidan tashqariga chiqmagan.

Ushbu tafovutlarni bayon qilish ohangini Ye Szichen (叶自成) (Pekin universitetining xalqaro munosabatlar instituti professori), (Xitoyning quruqlik hokimiyatini ustuvor rivojlantirishning izchil tarafdori, uchinchi quruqlik hokimiyati kontseptsiyasi muallifi) belgilab berdi, u o'zining "Xitoy geosiyosat va diplomatiyasi" asari muqaddimasida Xitoy geosiyosatidagi quyidagi farqlarga e'tibor qaratdi:

Xitoy geosiyosati o'zining ilmiy yo'nalishi va o'z maktabi sifatida shakllangan. Xitoyda geosiyosiy g'oyalarni antik davrda ham, hozir ham siyosatchilar, G'arbda esa olimlar ilgari surgan. Xitoyda geosiyosat siyosiy amaliyot asosida shakllantirilgan va bevosita davlatning siyosiy ehtiyojlariga xizmat qilgan. G'arb geosiyosati boshidanoq o'zining ilmiy va tadqiqot xarakterida geografik omillarga e'tibor qaratgan holda ancha kuchli edi. Xitoy geosiyosati

¹ **Benefitsiar** (ing. beneficiary imtiyozlardan foydalanadigan) — bankga pul qo'ygan omonat egasi yoki uning merosxo'ri, depozit yoki omonat (jamg'arma) sertifikati egasi.

² 没有世界观的世界 / 赵汀阳 著。—北京：中国人民大学出版社，2005 年第 67 页 - Чжао Тинян. Мир без мирового взгляда. -Пекин: Издательство Китайского университета Жэньминь, 2005. — С.67.

³ Грачиков Е. Н. Геополитика Китая: эгоцентризм и пространство сетей. —М: Издательство «Русайнс», 2015.—С.6-45.

⁴ Е Цзычэн. Великая стратегия Китая. —Пекин: Издательство Академии общественных наук Китая, 2003.— С.7.

iqtisodiy va inson omillari bilan bir qatorda ko'proq siyosiy omillarga urg'u beradi.

Shuningdek, Xitoyning geosiyosatida, AQSh yoki Rossiyaning geosiyosatidan farqli o'laroq, dunyo makonining "o'z" maydoni tushunchasi mavjud emas. Xitoyning butun tarixi juda yopiq geografik muhitda o'tdi: shimoldan Sibirning cho'l yerlari, janub va sharqdan — dengiz, g'arb va janubi-g'arbdan esa Pomir va Himoloy tog'larining yengib bo'lmas tizmasi bor edi. Bular hammasi birgalikda Xitoyning xalqaro ta'sirini sezilarli darajada cheklab qo'ydi⁵.

Xitoy o'z tarixining ko'p qismida rivojlanish bo'yicha chegaradosh mamlakatlardan ancha oldinda edi va shuning uchun hamisha o'zini dunyoning markazi deb hisoblab, Markaz sifatidagi imidj ta'sirida bo'lgan. Bugun esa Xitoy buyuk jahon davlatiga aylanib, o'zining global siyosatini ishlab chiqishi mumkin. Biroq, XXI asr boshlarigacha Xitoyning geopolitikasi Xitoy markaz bo'lgan Sharqiy Osiyo mintaqasi bilan cheklangan edi⁶.

XXR o'zining 63 yillik faoliyati davomida uch marta global muammolarga duch keldi va bu uning geosiyosiy qarashlarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Birinchisi, siyosiy qiyinchilik (1949-197-yillar) Xitoyning tan olinishi, xalqaro munosabatlar tizimiga qo'shilish uchun kurashishi bilan bog'liq edi va aslida huquqiy xususiyatga ega edi. U XXRning BMT va ushbu tashkilot Xavfsizlik Kengashidagi huquqlarini tiklash bilan yakunlandi.

Ikkinchisi, iqtisodiy qiyinchilik (1971-2001-yillar) Xitoy o'z iqtisodiy tizimining yaratish davrida yuzaga kelgan muammolar davri. 2001-yilda Xitoyning Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lishi mamlakatning jahon iqtisodiyotiga kirishini va Xitoyning iqtisodiy rivojlanish modelining tan olinishini ko'rsatdi.

Uchinchisi, sivilizatsiyaviy muammo – bu to'g'ridan-to'g'ri Xitoy o'ziga xosligiga tegishli. Xitoy hozirda o'z davlati hayotining deyarli barcha jabhalarida – siyosatda, jamiyatda, xalqning ma'naviy hayotida G'arb tomonidan bosim ostida. G'arbn i fodalovchi Xitoy va AQSh o'rtasidagi bugungi kurash fundamental, mafkuraviy xarakterga ega, chunki u Xitoy o'ziga xosligining asosiy masalalariga: qadriyatlar tizimi va mamlakat rivojlanishining umumiy modeliga ta'sir qiladi va jamoat ongi sohasida olib borilmoqda⁷.

Xitoy Zamonaviy xalqaro munosabatlar akademiyasi AQSh institutining xitoylik akademik direktori Yuan Peng jahondagi mavjud vaziyatni quyidagicha tahlil qiladi.⁸ Xalqaro tizim o'zgarishlarining yangi davrida Xitoy ham boshqa davlatlar bilan "mustaqil" va "qo'shma" transformatsiyalar jarayonida. Xitoy jahon tizimini o'zgartirishning muhim omili, shuningdek, uning asosiy natijasidir. Bu esa Xitoyning XXI asrdagi o'rni haqidagi qonuniy savolni tug'diradi. Xitoy tadqiqotchilari, Yuan Pengning Xitoy endi tabiatan bir xil bo'lmagan to'rtta subyektni aks ettiruvchi davlatdir, degan xulosaga kelishi e'tiborimizni qaratadi, ularni shartli ravishda "birda to'rtta" deb atash mumkin:

- rivojlanayotgan davlat (developing country);
- kuchayib borayotgan quvvat (rising power);

⁵ Е Цзычэн.Геополитика и дипломатия Китая. Гл. ред.-П:Пекинское издательство, 1998.-С.10-28.

⁶ Внешняя политика Китая. 05.04.2011 <http://www.febras.ru/partnery/kitaj/197-vneshnyaya-politika.html>

⁷ Грачиков Е. Н. Геополитика Китая: эгоцентризм и пространство сетей. –М: Издательство «Русайнс», 2015.-С.50-55.

⁸ Yuan Peng. China's Grand Strategy Seen from the Report to the CPC 18th National Congress. Contemporary International Relations, Vol. 23, No. 4 July/ August,2013. – P.3.

- global kuch (global power);
- quasi-super kuch (quasi - superpower)⁹.

Xitoyning zamonaviy geosiyosat maktabi, 2013-yilda boshlangan “Belt and Road Initiative” (BRI) yoki “One Belt One Road” (OBOR) loyihasiga asoslangan. Bu loyiha Xitoyning iqtisodiy va siyosiy ko‘rsatkichlarini oshirishni va dunyoning boshqa mamlakatlari bilan ishlashni maqsad qiladi. BRI loyihasi orqali Xitoyning Yevropa, Afrika va Osiyo orasidagi transport yo‘llari, energiya va kommunikatsiya tarmoqlari yaxshilashadi. Bu loyiha Xitoyning iqtisodiy ko‘rsatkichlarini oshirishi va dunyoning boshqa mamlakatlari bilan ishlash imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin¹⁰.

Qo‘shma Shtatlar va Xitoy o‘rtasidagi kuchayib borayotgan strategik raqobat kuch dinamikasi va xalqaro tartib kelajagiga qarama-qarshi qarashlar bilan bog‘liq. Xitoyning “Bir kamar va yo‘l” tashabbusi (BRI) Xitoyning global ambitsiyalari ko‘lamining yetakchi ko‘rsatkichidir. Tashabbus ortidagi maqsad - iqtisodiy yoki strategik - Qo‘shma Shtatlar va boshqa joylarda jiddiy tashvish uyg‘otdi. Pekin infratuzilmani rivojlantirish tashabbusini barcha tomonlar uchun iqtisodiy jihatdan foydali bo‘lgan yaxshi investitsiya va rivojlanish loyihasi sifatida ko‘rsatsa-da va ba’zi hollarda aniq bo‘lgan - bu tasvirga zid bo‘lgan strategik ko‘rinishlar mavjud. Vashington bu tashabbusga shubha bilan qaraydi, qabul qiluvchilar uchun xavf tug‘dirishi va Amerikaning xorijdagi strategik manfaatlariga zarar etkazishi haqida ogohlantirmoqda. Ammo Amerikaning ko‘plab hamkorlari AQSh talqinini rad etib, Pekin bilan oldinga siljishmoqda.

Dastlab mahalliy ortiqcha quvvatlar uchun samarali savdo nuqtalarini rivojlantirish va Xitoyning xorijiy aktivlarini diversifikatsiya qilish uchun “tashqariga chiqish” strategiyasi sifatida kontsepsiyalangan bo‘lsa, Pekin keyinchalik bu sa’y-harakatlarni “Bir kamar va yo‘l tashabbusi” deb atadi. Tashabbus asosan iqtisodiy yo‘nalish bilan boshlangan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan u yanada katta xavfsizlik profiliga ega bo‘ldi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, zamonaviy Xitoy geosiyosat maktabi xitoylik olimlar va siyosatchilar global voqealarni va Xitoyning ulardagi pozitsiyasini tahlil qiladigan asosdir. Maktab Xitoyning kuchayib borayotgan kuch sifatidagi mavqeiga e’tibor qaratadi va global kuchlar muvozanati va Xitoyning undagi rolini har tomonlama tushunishni rivojlantirishga intiladi. Xitoyning geosiyosat maktabi xalqaro munosabatlarini shakllantirishda geografiya, tarix va madaniyatning muhimligini ta’kidlaydi va mamlakatni dunyodagi barqarorlik va taraqqiyotning muhim kuchi sifatida ko‘radi. Shu bilan birga, Xitoy geosiyosat maktabi o‘zining tashqi siyosat maqsadlariga erishishda ko‘plab muammolarga duch kelayotganini tan oladi, jumladan, iqtisodiy o‘sish va milliy xavfsizlik muammolarini muvozanatlash, yangi va rivojlanayotgan kuchlarning kuchayishiga dosh berish, shu kabi murakkab mintaqaviy va global muammolarni hal qilish zaruratidir.

References:

1. Muhammadsiddiqov M,M. Zamonaviy xalqaro munosabatlarda Afrika davlatlari: Siyosiy-

⁹ Evgeny N. Grachikov. China in Global Governance: Ideology, Theory, and Instrumentation. Vol. 18. No.4 October – December 2020.- P.133-140.

¹⁰ China’s Massive Belt and Road Initiative.02.02.2023.<https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative>.

ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlar. Toshkent: Toshkent Islom Universiteti. 2013.- B.45-69.

2. Mavlonova, D. Hozirgi kunda Fors ko'rfazi mintaqasining geosiyosiy ahamiyati. *Jurnal of summus*, 10 (1), 2020.- P.19-22.
3. Аль-Макбали Мазин Саид Мусабах. Новый Геополитический Вектор России В Странах Персидского Залива. *Русская Политология — Russian Political Science*, 8(3). 2018.- С.64-70.
4. Маначинский А.Я. Ближний Восток: никогда не прекращающаяся война. *Ретроспектива (1982–2006)*. – Пушкино: Центр стратегической конъюнктуры, 2014. – 350 с.
5. Mohd Naseem Khan. The US Policy Towards the Persian Gulf: Continuity and Change. *Strategic analysis: A monthly journal of the IDSA*. 25(2). 05.05.2001.- P.7.
6. Brown L.C. *Diplomacy in the Middle East*. – N.Y., ConBooks, 2004. - 276 p.
7. Vatikiotis P.J. *The Middle East. From the end of Empire to end of Cold War*. – London and New York, Routledge, 1997. -119 p.
8. Мудрецы Поднебесной. Мэн-Цзы, XIV-XIII вв. до н.э.-М.:Симферополь, 1998.- С.80.
9. Zhou Lian. *The Debates in Contemporary Chinese Political Thought: Debates and Perspectives*. Edited by Fred Dallmayr and Zhao Tingyang. Kentucky.: El. Edition, 2012. -480-872 p.
10. “中国大百科全书. 地理卷”. 中国大百科全书出版社. 1990 年第 118 叶 (Том. Большая энциклопедия Китая, «География». Китая, 1990. -118 с).
11. 地缘政治概论 / 沈伟烈 主编—北京: 国防大学出版社, 2004 年(Шен Вейли. Введение в геополитику / Под редакцией Шен Вейли. - Пекин: издательство Университета национальной обороны, 2004.- С.22.)
12. 李江平 : 地缘政治学发展沿革初见/新疆社科论坛, 1999 年第 3 期 (Ли Цзянпин. Первоначальный взгляд на историю развития геополитики/Журнал «Форум общественных наук Синьцзяна». 1999.- С.3.);
13. Грачиков Е.Н. Геополитика Китая: осмысление предмета // В мире научных открытий. Социально-гуманитарные науки. № 1 (61), 2015.-175-205 с.
14. Jee Loo Liu. *Reconstructing Chinese Metaphysics (Part III. Fundamental Differences between Western Metaphysics and Chinese Metaphysics)* // *Journal of East-West Thought*. Inaugural Issue, December 2011, - P.154-157.
15. Yuan Peng. China's Grand Strategy Seen from the Report to the CPC 18th National Congress. *Contemporary International Relations*, Vol. 23, No. 4 July/ August 2013. – P.3.
16. Evgeny N. Grachikov. *China in Global Governance: Ideology, Theory, and Instrumentation*. Vol. 18. No.4 October – December 2020.- P.133-140.
1. 17. 扬运忠, 丛向群: 论新世纪世界地缘政治的历史性重组/当代亚太, 2001 年第 4 期 (Ян Юньчжун, Цун Сянцунь. Историческая перегруппировка мировой геополитики нового века/Журнал “Современный Азиатско-Тихоокеанский регион”. 2001.-С.4)